

OSMANLI KİTAP
SANATLARINDA
NATÜRALİST
ÜSLÛPTA
ÇİÇEKLER

ALİ FUAT BAYSAL

Ali Üsküdarı, T. 5650, Mehmet Bilgin Arşivi.

SİYASÎ ve ekonomik açıdan XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra zayıflayan Osmanlı imparatorluğunda sanat da gerilemeye başlar. XVI. yüzyılın güçlü nakış sanatı içerisinde ezilen XVII. yüzyıl nakkaşı, XVI. yüzyılın basit tekrardan ileri gidememiştir. Bu dönem, Osmanlı sanatının, özellikle kitap süslemelerinin en durgun olduğu dönemdir.

Olgunlaşma devri olan XVI. yüzyıl ve ikinci yarısından sonra güçlü bir çiçek üslûbu, Sazyolu üslûbu etkili olur ve yüzyılın sonuna kadar etkin bir şekilde devam eder. Sazyolu üslûbunun ustası, Şahkulu (ö. 1556), aynı zamanda bir şair olup “Tebrizli Penâhi” namıyla maruftur. II. Bayezid zamanında Tebriz’den Amasya’ya (1515) gelmiş, Şehzâde Sultan Ahmed’le tanışmıştır. Kanuni döneminin baş nakkaşı olan Şahkulu, Safevi tezyînat üslûplarını Anadolu’ya taşıyan XVI. yüzyılın en önemli sanatkârı olarak bilinmiştir. Bu dönemde Şahkulu’nun etkisi ile Nakşî (Ahmed), Sâ’î (Mustafa), ve Nigârî (Galatalı Nakkaş Haydar Reis) gibi pek önemli nakkaşlar yetişmiştir. Diğer yandan Şahkulu’ndan sonra dönemin en güçlü nakkaşbaşısı olan Kara Memi’nin üslûbu özellikle mimarî yapıların pek çoğunda görülmektedir. Kara Memi kendine münhasır bir kişiliği olan ve Osmanlı tezyînatına çift helezon sistemini getiren, çiçeği naturalist üslûba dönüştüren özellikle natüra-

list üslûbu başlatan bir sanatkârdır. Desenlerinde lâle, gül, sümbül ve menekşe gibi kokulu çiçekleri, bahar dalı tasarımlarını kullanan sanatkâr negatif tarzda uygulanmış hatâyilerden de asla vazgeçmemiştir. “Kara Memi tabiatı daha fazla açılmış, Hasbahçe’nin renkli çiçeklerini bütün zenginliğiyle kitap sahifelerine taşımıştır. Büyük üstad bunu yaparken ne tabiatı aynen tekrarlamış, nede ondan tamamen ayrılmıştır. Zaman zaman fantezilere varan, ancak ölçülü bir stilizasyon gerçekleştirmiştir. Çiçeği üslûplaştırırken, ana karakterindeki çizgiyi yakalamış, güzelliğini ortaya çıkarmak için mümkün mertebe onu bütün ayrıntılardan tecrid ederek, bazen profil çizgileriyle, bazen yaprak duruş ve kıvrımlarıyla, bazen de boyun büküşleriyle onda gizli olan ifadeyi açığa çıkarmaya gayret etmiştir. Kara Memi, *Muhibbî Dîvânı*’nda sanatının bütün inceliklerini gözler önüne sererek birçok çiçek çeşidini ve kompozisyon şemasını, bir desen kataloğu yapar gibi hazırlamıştır. Diğer sanat dalları da, bu katalogdan kendilerine uygun gördükleri desenleri seçerek kendi sahalalarına tatbik etmişlerdir.”¹ Şunu da ifade etmek gerekir ki Kanunî zamanı, Osmanlı çiçek ve bahçe kültürünün çok parlak bir dönemidir ve çiçek kültürü özellikle bu dönemde daha fazla gelişmiştir.

XVII. yüzyıl başlarından itibaren batı kültürüne yönlendirilen Osmanlı süsleme sanatı, üslûpta değişikliğe

gitmiştir. Çiçek dolu vazolar, meyve çanakları, devrilmiş şekilde tasvir edilen sepetler, karpuzlar, av sahneleri, yırtıcı hayvanlar bu dönemin tasvirleri için konu olmuştur. Bu devir Sultan III. Ahmed devridir ve Osmanlı’da Batılı yenilikçi çalışmaların ilk dönemi olarak bilinir. Padişahın yirmiyedi yıllık saltanatı (1703-1730) esnasında yapılan bu yeniliklerin Paris elçisi Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi ve oğlu Said Paşa’nın Fransa dönüşüyle başladığı görülmektedir.² XVIII. yüzyıl ilk yarısında Lâle Devri’yle birlikte Osmanlı-Avrupa ilişkileri artmış, Osmanlı ülkesinde kültür ve sanat alanında Batı etkileri hızla hissedilmeye başlamıştır. Barok ve rokoko üslûplu süslemeler, klasik desenlerimize egemen olmuş, Klasik Osmanlı bezemeleri yeni Avrupaî anlayışla boyanmaya başlamıştır. Osmanlı Barok çağında, klasik motifler yerine akant yaprakları, deniz tarağı, istiridye ve benzeri yabancı motiflerin yanında bereket boynuzu, dolmadalar, kenger yaprakları, gırland, fiyonk, “c”, “s” kıvrımları gibi motifler kullanılmıştır. Natürmortlar da bu dönem tezyînatının vazgeçilmezlerindedir.³

Osmanlı sanatında etkileri görülen rokoko, Osmanlılar tarafından Avrupa’dan gelen şekliyle aynen taklit edilmemiştir. Batı motiflerinin üzerinde bir takım değişiklikler uygulandıktan sonra kendi zevk-i selîmine uygun Türk rokoko denilen bir üslûp geliştirilmiştir,⁴ Kara Memi’den

sonra bir bakıma geleneksel hâle gelen naturalist çiçek üslûbu sürdürülmüştür.⁵ Bu tarz süslemeler Topkapı Sarayı külliyesi içerisinde özellikle I. Mahmud döneminde yapılan veya tamir edilen mimarî yapıların tezyînatında saksı formları, bunların içlerinden çıkan çiçekler, çiçekli vazolar ve kurdeleli çiçekler görülmektedir. Bu tarz nakışlar ahşap üstü kalem işlerinde daha sık görülür. En özgün örnekler, Köprülü Yalısı olarak bilinen Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı’nın (1699) divanhâne duvarlarını süsleyen çiçek nakışları, 1705 tarihli, Topkapı Sarayı Sultan III. Ahmed Yemiş Odası Buketleri, Piyale Paşa Camii üst kat paravanlarındaki çiçek buketleri, Sultan Selim Camii ahşap üstü nakışlarında görülen sade fiyonklu çiçek demetleridir.⁶ Naturalist çiçek üslûbu Osmanlı sanatının klasik döneminde sanatın her dalında olduğu gibi çok yaygın olarak işlemlerde ve ipek dokumalarda da uygulanmıştır.⁷ Türk rokokosunda tasvir edilen çiçekler; tabiatı bulan çiçek çeşitlerinden ziyade, lâle, gül, sümbül, karanfil, menekşe, kasımpatı, papatya, nergis ve mine gibi günlük yaşantıda çevremizde bizlerle beraber olan türlerdir.⁸

Türk rokoko, süsleme alanında da ağırlıklı olarak bitkisel motiflerin oluşturduğu bir tarz olarak etkisini XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. Özellikle çiçek ressamlığının çok gelişmesine yol açtığı muhakkaktır. Nitekim el yazmalarında, levha ve murakka tezhiplerinde, tuğra ve fermanlarda kompozisyonlar içinde tertiplenmiş çeşitli çiçek bezemeleri mevcuttur. Bu tarz tezyînat üslûbunda Osmanlı süsleme sanatlarında ilk defa yeni bir anlayışla hazırlanmış, gölgelelendirmelerle üçüncü boyuta varılmaya çalışılmıştır. Bu tür çalışmalarda dikkat çekilen husus perspektifin aranmasıdır. Realizme yakın çizimleriyle çiçekler ve nebatlar yeni hacimler kazanarak yepyeni düzenlemelerle, tezhip sanatının heyecan verici bezeme elemanlarını oluşturmuştur. Renkler de, doğadaki gibi gerçeği yansıtan çeşitli tonlar kullanılmıştır. Bu renk cümbüşüne, göze pek hoş gelen dekoratif ilave eleman ise altındır. Vazolar, çiçek bağları ve ek unsurlardaki bol miktarda kullanılan

Kat’i çiçek, Vakıflar Gen. Müd., Vakıf 83, 1b, Mehmet Bilgin Arşivi.

altınlı detaylar ve incecik fırça işçiliği, bu dönemli Osmanlı sanat karakterinin başlıca özellikleridir.⁹

Türk sanatkarlarının Batı kültürüne kucak açmasıyla şükûfe üslûbu küçük bir değişime uğrayarak bugün “minyatür çiçekler”, “çiçek resimciliği” ya da “natüralist çiçekler” de denilen yeni bir akımın önü açılmış oldu. Zamanında çok beğenilen ve moda olan bu akıma “pesend yolu” denmiştir. Çiçekler üslûplaştırılmış olmalarına rağmen asıl karakterlerini kaybetmemişlerdir. Stilizasyon yapılırken ayrıntılar en aza indirilerek en karakteristik çizgilerin korunmasıyla ve ekseriyetle profilden gerçekleştirilmiştir. Üslûplaştırılan bitkiler oldukça yalın ve sadedirler.¹⁰

Natüralist tarzdaki çiçek motiflerinin kullanım alanlarını sıralayacak olursak; cilt kapakları, el yazması kitapların iç süslemeleri, levhalar, hilyeler, fermanlar, tuğralar, albümler ve serbest çalışmalardan oluştuğunu ve tezhib sanatında oldukça geniş bir yelpazeye yayıldığını görüyoruz. Natüralist çiçek motifleri XVI. yüzyılda Kara Memi ile başlanıp ve XVIII. yüzyılda Ali Üsküdarî ile devam eden süreçte gelişimini devam ettirmiştir.

XVIII. yüzyılda natüralist çiçek ressamı olarak; döneme damgasını vuran ve ekol olmuş Ali Üsküdarî'nin yanısıra Çâkerî, Abdullah Buharî ve Şeyhî¹¹, Hezarğadı Zâdenin Ustası Seyyid Mehmed, Hezarğadı Zâde Seyyid Ahmed Ataullah, Hezarğadı Zâdenin Çırağı Hüseyin Hüsnü'yi¹² gösterebiliriz.

Ali Üsküdarî XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Osmanlı müzehhibi ve lake ustası olarak bilinen Ali Üsküdarî'nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgimiz yoktur. Ancak eserlerinden yola çıkarak doğumunun H. 1110/M. 1693, ölümünün de 1180/1766 olduğu tahmin edilmektedir. Üstad'a farklı isimler izafe edilmiştir. Bu isimler; Ali Üsküdarî, Aliyyül' Üsküdarî, Üsküdarî Ali Efendi, Üsküdarî Çelebi, Rûganî Çelebi, Rûganî Üsküdarî, Ruganî Ali, Üsküdarî Ruganî Çelebi, Ruganî Üsküdarî Ali Çelebi'dir.¹³

Ali Üsküdarî, çiçek ressamlığının yanında lake cilt ve lake kuburları ile meşhur olmuştur.¹⁴ Bir hezarfen olan üstadın müzehhib, ressam, ta'lik hat-

tatı, mücellid, şair hatta ince marangoz olduğu da bilinmektedir.¹⁵ Müstakim-zâde, onun Hacı Yûsuf-i Mısıri'nin öğrencisi olduğunu ve XVIII. yüzyılın tanınmış hattatlarından Yedikuleli Seyyid Abdullah'ın yazdığı mushafının tezhibini yaptığını ve “sânî-i Şah Kulu” olduğunu kaydeder.¹⁶ Kendisinin 1703'ten 1764-65'e kadar III. Sultan Ahmed, I. Sultan Mahmud, III. Sultan Osman ve III. Sultan Mustafa zamanında en mükemmel eserlerini verdiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁷

Tezhiplerinde, XVI. yüzyılın ilk yarısında saray nakkaşhanesinde çalışmış olan ressam Şah Kulu'nun Osmanlı süsleme sanatına kazandırdığı motifleri, seveerek ve titizlikle işlemiştir. Onun imzasını taşıyan tezhiplerle lake (ruga) tekniğindeki cilt kapakları, yazı altlıkları, yazı çekmeceleri, yazı kuburları ve yaylar 1723-1761 yılları arasında rastlayan tarihleri taşımaktadır. Topkapı Sarayı Arşivi'nde muhafaza edilen ehl-i hîref defterlerindeki 1143-1144 (1731-1732) yıllarına ait masraf kayıtlarından sanatçının saray için çalıştığı görülmektedir.¹⁸ Süheyl Ünver'e göre de Üsküdarî'nin yaptığı eserler genellikle padişaha ait eserlerdir ve bunların çoğu Topkapı Sarayında bulunmaktadır. Bir kısmının da saraydan çıkmış olduğu ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ile yurt içinde ve dışında çeşitli koleksiyonlarda bulunduğu görülmektedir. Ünver, Bu eserlerden yirmi kadarını bizzat gördüğünü, bunlar içerisinde on sekiz adedinde imza ve tarih bulunduğunu kaydeder.¹⁹ İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan ve cönk tarzında şarkî makamlarını toplayan bir mecmuada Batı etkisini yansıtan realist çiçek resimlerinin yer aldığı bilinmektedir.²⁰ Söz konusu eserde Üsküdarî'nin kendi elinden çıkmış otuz adet çiçek ve buket resimleri bulunmaktadır. Bu resimler sırasıyla şöyledir; pembe gül, mavi sümbül, hercai, menekşe, pembe hezaren, sarı fulya, pembe katmerli karanfil, sarı lâle, sarı zambak, mor menekşeli pembe sümbül, katmerli haşhaş, buhûr-ı meryemli mavi sümbül, katmerli gül, nergiz ve yanında çiğdem, pembe leylak, krizantem, mor hezaren, katmerli sarı fulya, kırmızı karanfil,

Kur'an-ı Kerim mushaf iç cildi, TIEM. Mustafa Yılmaz.

Türk sanatkarlarının Batı kültürüne kucak açmasıyla şükûfe üslûbu küçük bir değişime uğrayarak, bugün “minyatür çiçekler”, “çiçek resimciliği” ya da “natüralist çiçekler” de denilen yeni bir akımın önü açılmış oldu.

boru çiçeği, gül-ü sadberk, yüksük otu, erguvan, pembe lâle, her dem taze, koyu sarı nergis, hasekiküpesi, yalın kat mor karanfil, mor katmerli çiçek, sarı fulya ve beyaz buhür-ı meryemli sarı gül, mor hasekiküpesi.²¹

Ali Üsküdarî, hafif bir gölgelendirme yaptığı çiçeklerini genellikle tek tek ele almıştır. Ancak bazı durumlarda büyük bir çiçeğin yanına menekşe gibi küçük bir çiçek koyarak bunları birer kurdele ile bağlanmış biçimde tasvir etmiştir. Hem hatayilerle yaratmış olduğu geleneksel süsleme üslubu, hem de naturalist çiçek üslubuyla son derece zarif eserler veren²² Ali Üsküdarî'nin bu kronolojiye göre yaklaşık kırk beş yıl eser verdiği görülmektedir.²³ Bu

süreç içerisinde ürettiği bilinen eserleri şunlardır;

- 1133-1721 Cönk tarzında 25 şairin şiir defteri,
- 1136-1723 Lake kap,
- 1140-1727 Lake kaplı ve otuz çiçek buketli şiir defteri,
- 1140-1727 Hokkallı lake kalemdân,
- 1148-1735 Hokkallı lake kalemdân,
- 1152-1739 Tezhipli iki eser,
- 1155-1742 Yazı çekmecesi,
- 1158-1745 Mevlid-i Nebevi cildi ve tezhibi,
- 1159-1746 Hokkallı lake kalemdân,
- 1164-1751 Nakışlı yay,
- 1165-1751 Sığır dilli lake cild,
- 1166-1753 Nakışlı divit,
- 1169-1756 Hokkallı lake kalemdân,

- 1171-1757 Hokkallı lake kalemdân,
- 1171-1757 Altlık,
- 1171-1757 Hokkallı lake divit,
- 1174-1760 Osman mühürlü hokkallı lake kalemdânlığı,
- 1177-1763 Altlık.

Süheyl Ünver'e göre Ali Üsküdarî, büyük levhalarda imzalı tezhiplerini ve ayrıca, defterlerine ihtimal sipariş üzerine koydukları müstesna, çizdiği çiçeklerden imzalı levhalar yapmadığı, istinsah edilmiş dine müteallik kitapları veya diğer ilimlere ait kitapları tezhip etmemiştir. Kendisinin, yukarıdaki listede görüldüğü gibi siparişler üzerine bunları yapmış olduğu ve hepsinde de en ince ayrıntılara kadar hiçbir noktayı ihmal etmediği aşikârdır.²⁴

Mehmet Bilgin Arşivi.

- 1 Aziz Doğanay, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Naturalist Üslûpta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu-II: Tebliğler*, 8-10 Mayıs 1998, 1998, s.260-267.
- 2 Azade Akar, *Sanat Tarihimizin Bilinmeyen Bir Ressamı: Ali en-Nakşibendî er-Râkım*, 2012, s. 12.
- 3 Azade Akar - Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, 1978, s. 21.
- 4 Aziz Doğanay, "Osmanlı Mimarisinde Tezyinât", *Osmanlı*, c. XI, 1999, s. 324; A. Süheyl Ünver, *Ustası ve Çırağıyla Hezargradlı Zade Ahmet Atıullah*, 1955, s. 7; Cahide Keskiner, *Türkî Motifs*, 2001, s. 104.
- 5 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 2011, s. 181.
- 6 Azade Akar, *Sanat Tarihimizin Bilinmeyen Bir Ressamı: Ali en-Nakşibendî er-Râkım*, 2012, s.14.
- 7 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 2011, s. 146.
- 8 A. Süheyl Ünver, "Türk Sanatında Çiçekler ve Buketler", *Türkiyemiz*, s. 22, 1977, s. 15.
- 9 Azade Akar, *Sanat Tarihimizin Bilinmeyen Bir Ressamı: Ali en-Nakşibendî er-Râkım*, 2012, s. 15.
- 10 Aziz Doğanay, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Naturalist Üslûpta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu-II: Tebliğler*, 8-10 Mayıs 1998, 1998, s. 262.
- 11 Atilla Yusuf Turgut, "18. Yüzyıl Tezhip Sanatında Naturalist Üslûpta Çiçekler", *Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2003, s. 64.
- 12 A. Süheyl Ünver, *Ustası ve Çırağıyla Hezargradlı Zade Ahmet Atıullah Hayatları ve Eserleri*, 1955, s.3.
- 13 A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954, s. 21.
- 14 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 2011, s. 170.
- 15 A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954, s. 7-8.
- 16 Filiz Çağman, "Ali Üsküdarî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. II, 1989, s. 458.
- 17 A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954, s. 7-8.
- 18 Filiz Çağman, "Ali Üsküdarî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. II, 1989, s. 458.
- 19 A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954, s. 7.
- 20 Filiz Çağman, "Ali Üsküdarî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. II, 1989, s. 458.
- 21 A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954, s. 11.
- 22 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 2011, s. 170.
- 23 A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954, s.17-18.
- 24 A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954, s. 18.

KAYNAKÇA

- Azade Akar-Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, 1978.
- Azade Akar, *Sanat Tarihimizin Bilinmeyen Bir Ressamı: Ali en-Nakşibendî er-Râkım*, 2012.
- Nurhan Atasoy, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, 2011.
- Filiz Çağman, "Ali Üsküdarî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, c. II, 1989.
- Aziz Doğanay, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Naturalist Üslûpta Klasik Devir Süslemeleri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu-II: Tebliğler*, 8-10 Mayıs 1998, 1998.
- Aziz Doğanay, "Osmanlı Mimarisinde Tezyinât", *Osmanlı*, c. XI, 1999.
- Cahide Keskiner, *Türkî Motifs*, 2001.
- Atilla Yusuf Turgut, "18. Yüzyıl Tezhip Sanatında Naturalist Üslûpta Çiçekler", *Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2003.
- A. Süheyl Ünver, *Müzehip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*, 1954.
- A. Süheyl Ünver, *Ustası ve Çırağıyla Hezargradlı Zade Ahmet Atıullah Hayatları ve Eserleri*, 1955.
- A. Süheyl Ünver, "Türk Sanatında Çiçekler ve Buketler", *Türkiyemiz*, S. 22, 1977.